

OBSERVAȚII ANTROPOLOGICE ASUPRA MATERIALULUI OSTEOLOGIC UMAN DE LA TRIFEȘTI (JUD. IAȘI), DATÎND DIN PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE (SECOLELE XIII—XIV E.N.)

DE

DAN BOTEZATU, PETRU CANTEMIR și GEORGETA MIU

Introducere. Săpăturile în necropola feudală de la Trifești (jud. Iași), au început în anul 1959, sub conducerea lui Ion Ioniță * de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, ele avînd un caracter de salvare. Cu această ocazie, au fost scoase la iveală un număr de 22 schelete, care au fost studiate de unul dintre noi în 1970 (5). Ulterior, în anul 1981, săpăturile au fost reluate sub conducerea lui Victor Spinei *, arheolog de la același institut ieșean, descoperindu-se încă 62 de morminte de înhumație. Cum ambele săpături au fost executate în același perimetru și cum datarea mormintelor (făcută de cei doi autori ai săpăturilor arheologice) aparține aceleiași epoci istorice (secolele XIII—XIV e. n.), ne-am propus ca în această lucrare să studiem întregul material osteologic, printr-o caracterizare antropologică de ordin populațional, care să ne permită unele concluzii mai largi asupra populației care a trăit în această perioadă.

Amintim aici că cercetări antropologice asupra unor materiale osteologice provenind din perioada feudală timpurie au mai fost executate în anii anteriori, dar ele sînt prea puține pentru schița de ansamblu a structurii antropologice a populației românești din acele timpuri. Pentru Moldova consemnăm cercetările asupra seriilor de schelete din secolele XIII—XIV de la Doina (11) și Trifești, cea de la Piatra Neamț-Bitca Doamnei (5) din secolul al XIII-lea, cea de la Hudum (2) din secolele XIII—XV și cea de la Traian (12) din secolul al XVI-lea.

Pentru Cîmpia Dunării (Dobrogea, Muntenia și Oltenia) vom aminti lucrările referitoare la populațiile de la Garvăn-Dinogetia (9) din secolele X—XII, Coconi (4) din secolele XIV—XV, Zimnicea (3) din secolele XIV, Verbicioara (10) din secolele XII—XIV, Turnu-Severin (14) din secolele XII—XVI și Străulești (15) din secolele XIV—XV.

În Transilvania, cercetările sînt mai sumare, ele fiind reprezentate doar prin seriile de la Cuhea (16) din secolul al XIV-lea, Alba Iulia (6) din secolele X—XII și Giulești (15) din secolele XIV—XIX.

Iată de ce considerăm că prezentul studiu vine să completeze și să contureze acest tablou cu date antropologice noi asupra particularităților antropologice ale populațiilor care au trăit în perioada feudală timpurie pe teritoriul țării noastre.

Materialul și tehnicile de lucru. Materialul osteologic avut la dispoziție este format din 87 schelete sau resturi de schelete inhumate, provenind din 84 morminte (mormintele nr. 30 și nr. 40, descoperite în anul 1981, conțin cîte 3 și, respectiv, 2 schelete).

Din cauza gradului avansat de deteriorare a multor schelete, în timpul șederii în solul acid, și din cauza numărului foarte mare de copii decedați sub 14 ani (peste 52% din numărul întregii populații), nu au putut fi recuperate pentru studiu biometric și morfologic decît un număr de 33 schelete, restul scheletelor de copii și adolescenți fiind folosite doar pentru studiul paleodemografic.

(* Autorii mulțumesc și pe această cale pentru materialul osteologic pus la dispoziție de către autorii săpăturilor și pentru informațiile furnizate.

TABELUL I

Lista scheletelor provenite din săpăturile efectuate în anul 1981 în necropola de la Trifești și principalele caracteristici antropologice

Nr. schelet	Sexul	Vîrsta	Indicele cranian	Indicele facial	Indicele nazal	Indicele orbitar	Statura (cm.)	Diagnoza tipolog.*
1	?	6 luni	—	—	—	—	—	—
2	Feminin	18—20 ani	—	50,39	51,06	76,92	158	D+A
3	?	9 ani	—	—	—	—	—	—
4	Feminin	40—50 ani	—	—	—	—	161	—
5	Masculin	20—30 ani	—	—	—	—	—	—
6	Masculin	21—22 ani	—	—	—	—	169	—
7	Masculin	25—30 ani	78,53	48,59	49,06	76,19	—	—
8	Feminin	50—60 ani	—	—	—	—	164	—
9	?	7—8 ani	—	—	—	—	—	—
10	?	0—6 luni	—	—	—	—	—	—
11	?	6—7 ani	—	—	—	—	—	—
12	Feminin	40 ani	—	—	—	—	160	—
13	?	7 ani	—	—	—	—	—	—
14	Feminin	30—40 ani	—	—	—	—	—	—
15	?	9—12 luni	—	—	—	—	—	—
16	Feminin	20 ani	74,57	56,25	46,67	78,95	155	M
17	Masculin	25—30 ani	78,45	57,50	43,40	88,89	156	—
18	?	7 ani	—	—	—	—	—	—
19	Feminin ?	7 ani	—	—	—	—	—	—
20	?	6—6 ¹ / ₂ ani	—	—	—	—	—	—
21	?	9 ani	—	—	—	—	—	—
22	Masculin	17—18 ani	82,02	51,15	47,06	85,0	165	(A+M)+0
23	Feminin	20—22 ani	—	59,82	47,06	80,48	158	—
24	Feminin	20—25 ani	79,43	51,28	47,73	69,23	159	(M)+Pr.
25	Feminin ?	9—10 ani	81,18	47,54 ?	52,38 ?	80,56	—	—
26	Feminin ?	7	—	—	—	—	—	—
27	?	3	—	—	—	—	—	—
28	?	6—7 ani	—	—	—	—	—	—
29	?	12—14 ani	—	—	—	—	—	—
30	Masculin	45—50 ani	—	—	—	—	—	—
30 A	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
30 B	?	11 ani	—	—	—	—	—	—
31	Masculin	40 ani	76,11	54,33	57,69	80,0	157	(M)+0
32	Masculin	20 ani	—	—	—	—	154	—
33	?	6—7 ani	—	—	—	—	—	—
34	?	8 ani	—	—	—	—	166	—
35	Masculin	25—30 ani	—	—	—	—	166	—
36	?	8—9 ani	—	—	—	—	—	—
37	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
38	Feminin	30—35 ani	86,47	—	—	—	156	—
39	Feminin	25—30 ani	—	—	—	—	154	—
40 A	Masculin	20 ani	—	—	—	—	165	—
40 B	?	5 ani	—	—	—	—	—	—
41	?	2—3 ani	—	—	—	—	—	—
42	?	2—3 ani	—	—	—	—	—	—
43	?	2 ¹ / ₂ ani	—	—	—	—	—	—
44	Masculin	40—45 ani	—	—	—	—	165	—
45	Masculin	55—60 ani	—	—	—	—	163	—
46	?	6 ani	—	—	—	—	—	—
47	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
48	Feminin	18—20 ani	84,76	56,30	50,0	84,62	—	(M)+D
49	?	7 ani	—	—	—	—	—	—
50	?	8 ani	—	—	—	—	—	—
51	Feminin	60—65 ani	—	—	—	—	154	—
52	?	11 ani	—	—	—	—	—	—
53	Masculin	55—60 ani	—	—	—	75,0	159	—
54	?	2 ani	—	—	—	—	—	—
55	Masculin ?	8 ani	—	—	—	—	—	—
56	Masculin ?	19—20 ani	—	—	—	—	—	—
57	?	1 an	—	—	—	—	—	—
58	Masculin	20—25 ani	—	—	—	—	165	—
59	Feminin	25—30 ani	81,39	46,87	55,55	75,60	153	(M)+Pr.
60	Masculin	30—45 ani	—	—	—	—	168	—
61	Feminin	20—22	75,28	55,08	46,0	87,50	158	M
62	Feminin	19 ani	—	—	—	—	160	—

*) S-au folosit următoarele prescurtări: D = dinaric; A = alpin; M = mediteranoid; 0 = esteuropid; Pr. = protoeuropoid ( ) = caractere dominante.

Studiul antropometric și conformativ al fiecărui schelet s-a realizat după tehnicile elaborate de R. Martin și K. Saller (8), pentru evaluarea dimensiunilor utilizându-se noile scări dimorfice ale lui V. P. Alexeev și G. F. Debeț (1), la evaluarea indicilor folosindu-se scările unitare clasice. Pentru caracterizarea somatoscopică și tipologică ne-am ghidat după metodele și scările lui P. Broca, J. Weninger, E. von Eickstedt (7) și G. Oliver (3).

Caracteristici paleodemografice. Caracterul necomplet și deteriorat al acestei serii de schelete, ne-a împiedicat să stabilim sexul la toți subiecții, în special la copii, dar vârsta a putut fi apreciată în mare, la întregul lot avut la dispoziție. În tabelul II am redat distribuția pe sexe și vârste a scheletelor din această serie.

TABELUL II

Repartiția scheletelor de la Trifești după vârste și sexe

Sexul Vârsta (ani)	Bărbați		Femei		Indeterminabili		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Infans I (0-7)	—	—	—	—	24	27,58	24	27,58
Infans II (7-14)	—	—	—	—	22	25,28	22	25,28
Juvenis (14-18)	4	4,60	3	3,45	1	1,15	8	9,20
Adultus (19-30)	8	9,20	10	11,49	—	—	18	20,69
Maturus (31-59)	8	9,20	6	6,90	—	—	14	16,09
Senilis (60-x)	—	—	1	1,15	—	—	1	1,15
Total	20	22,99	20	22,99	47	54,02	87	99,99

Dacă analizăm datele înscrise în acest tabel, constatăm în primul rând prezența unui număr foarte mare de schelete de copii, atât la vârsta mică (infans I=27,58%) cât și de vîrstă ceva mai mare (infans II=25,28%), numărul lor reprezentînd luați împreună cu adolescenții, 62,06% din întreaga populație, cifră extrem de ridicată și nemăintînită la nici una din seriile studiate pînă în prezent. Pentru explicarea acestui fapt, ne punem întrebarea dacă nu cumva, în cadrul colectivității feudale de la Trifești, izbucnise o puternică epidemie, care a afectat cel mai grav vîrstele infantile, sau dacă condițiile de trai precare nu au favorizat o mortalitate la copii, mai mare ca la alte populații. În sprijinul acestei din urmă ipoteze putînd veni și inventarul funerar extrem de sărăcăcios găsit în cursul săpăturilor arheologice.

În al doilea rînd, rezultă că 37,93% din populație ajunsese la vîrsta cel puțin adultă, dar 20,69% nu au mai trecut de această vîrstă, 16,09% au decedat fără să ajungă vîrsta bătrîneții și doar un infim procent de 1,15% (adică un singur individ) a trecut de acest prag.

Din punctul de vedere al repartiției pe sexe, înregistrăm un perfect echilibru între cele două sexe (22,99%), acest echilibru menținîndu-se aproape constant în cadrul celor trei mari categorii de vîrstă : adolescență, adultă și matură.

În tabelul III am înscris mortalitatea populației de la Trifești, unde se poate urmări procentajul de supraviețuitori, probabilitatea morții și speranța de viață, calculată din 5 în 5 ani, pentru întreaga serie și pentru seriile de bărbați și femei care au depășit vîrsta de 20 de ani. Se constată că valoarea speranței de viață la naștere a acestei populații este foarte scăzută și dacă o comparăm cu datele obținute pentru alte serii moldovene, mai mult sau mai puțin contemporane (Tabelul IV), observăm că aceasta este cea mai scăzută dintre ele. De asemenea, constatăm că speranța de viață la seria feminină este cu aproape doi ani mai mică decît cea a bărbaților, începînd cu vîrsta de 20 de ani și se menține sub valorile masculine pînă la 30—34 ani, cînd valorile devin egale, după această vîrstă situația inversîndu-se în favoarea femeilor.

Etapa de viață cea mai favorizată la această populație este cea între 30—40 ani, cînd ambele sexe prezintă speranța de viață cea mai ridicată ; aceasta înseamnă că perioada cea mai critică era cea adultă (între 20—30 ani) și că, depășindu-se această perioadă, indivizii maturi aveau șanse de supraviețuire mai mari decît acele cu 10 ani în urmă.

Comparînd speranța de viață la naștere, la vîrsta de 20 de ani (separat pentru fiecare sex) și procentul mortalității la copii între 0—14 ani și adolescenți, la populația feudală de la Trifești și la alte populații moldovene din aceeași perioadă sau din perioade apropiate, observăm că seria de la Trifești prezintă valorile cele mai scăzute pentru speranța de viață și cele mai mari în privința mortalității copiilor și adolescenților, datele cele mai apropiate de acestea revenind seriei de la Hudum, situată și ea tot în partea de nord-est a Moldovei.

TABELUL III

Mortalitatea și speranța de viață la populația feudală din Trifești

Clasa de vîrstă	N (D _x)	Supravețuitori (l _x)	Probabilitatea morții (q _x)	Speranța de viață (l _x ⁰)	% (d _x)
1	2	3	4	5	6
S e r i a i n t r e a g ă					
0-4	11	100,00	0,1264	18,88	12,64
5-9	25	87,36	0,3290	16,25	28,74
10-14	10	58,62	0,1960	17,99	11,49
15-19	8	47,13	0,1952	16,77	9,20
20-24	9	37,93	0,2726	15,23	10,34
25-29	9	27,59	0,3748	15,00	10,34
30-34	1	17,15	0,0667	17,50	1,15
35-39	2	16,10	0,1428	13,57	2,30
40-44	4	13,80	0,3333	10,41	4,60
45-49	2	9,20	0,2500	9,37	2,30
50-54	2	6,90	0,3333	6,67	2,30
55-59	3	4,60	0,7500	3,75	3,45
60-64	1	1,15	1,0000	2,50	1,15
	87				
B ă r b a ț i					
20-24	4	100,00	0,2500	16,25	25,00
25-29	4	75,00	0,3333	15,83	25,00
30-34	—	50,00	—	17,50	—
35-39	1	50,00	0,1250	12,50	6,25
40-44	3	43,75	0,4285	8,93	18,75
45-49	1	25,00	0,2500	8,75	6,25
50-54	1	18,75	0,3333	5,83	6,25
55-59	2	12,50	1,0000	2,50	12,50
60-64	—	—	—	—	—
	16				
F e m e i					
20-24	5	100,0	0,2941	14,46	29,41
25-29	5	70,59	0,4166	14,17	29,41
30-34	1	41,18	0,1428	17,50	5,88
35-39	1	35,30	0,1103	15,00	5,88
40-44	1	29,42	0,1999	12,50	5,88
45-49	1	23,54	0,2498	10,00	5,88
50-54	1	17,66	0,3330	7,50	5,88
55-59	1	11,78	0,4992	4,99	5,88
60-64	1	5,88	1,0000	2,50	5,88
	17				

TABELUL IV

Valorile sinoptice ale speranței de viață și mortalității la o serie de populații feudale din Moldova (%)

Speranța de viață și mortalitatea	Trifești sec. XIII—XIV	Doina sec. XIII—XIV	Hudum sec. XIII—XV	Traian sec. XVI
la naștere	18,88	22,95	19,57	27,86
la 20 ani bărbați	16,25	16,52	16,27	21,78
la 20 ani femei	14,46	17,50	10,73	18,08
mortalitate copii	52,86	45,40	44,55	28,57
mortalitate adolescenți	9,20	3,10	12,87	7,14

Caracteristicile paleoantropologice ale regiunii cefalofaciale și ale scheletului postcranian. Prezentul studiu cuprinde date antropometrice (dimensiuni și indici) pentru neurocraniu, craniul facial și scheletul postcranian, precum și date morfologice atât pentru materialul osteologic ce s-a pretat la restaurare, cât și pentru fiecare piesă osoasă separată. Parametrii statistici pentru principalele dimensiuni și indici analizați sînt prezenți în tabelul V.

TABELUL V

Media principalelor dimensiuni și indici cefalo-faciali pe sexe și seria sintetică a scheletelor de la Trifești

Nr. Martin	Caracterul (dimensiuni)	B ă r b a ți				F e m e i				S e r i a i n t r e a g ă			
		N	Min-max	M	0	N	Min-max	M	0	N	Min-max	M	0
1	G-op	4	177-181	179,50	1,58	7	164-178	172,08	4,11	11	164-181	174,78	4,94
8	Eu-eu	5	137-146	141,70	1,53	7	129-147	140,07	6,08	12	129-147	140,75	4,82
9	Ft-ft	6	94-105	98,66	4,06	9	89-96	93,28	2,39	15	89-105	95,43	4,12
10	Co-co	6	115-123	117,83	2,87	9	108-125	115,62	6,22	15	108-125	116,50	5,26
12	Ast-ast	7	106-120	111,21	4,46	6	104-117	111,50	5,00	13	104-120	111,34	4,72
17	Ba-b	2	131-137	134,50	3,00	5	124-139	130,30	5,19	7	124-139	131,50	5,04
20	Po-b	5	103-115	112,10	4,36	6	108-115	112,0	2,92	11	103-115	112,04	3,86
45	Zy-zy	4	120-142	130,50	7,96	7	112-129	118,36	5,27	11	112-142	122,77	8,65
47	N-gn	4	110-115	114,0	2,06	4	101-109	105,50	3,16	8	101-115	109,75	5,01
48	N-pr	5	62-69	67,70	2,71	8	60-67	64,50	2,29	13	60-69	65,73	2,91
51	Mf-ek	5	36-44	40,90	2,65	8	38-41	39,87	0,86	13	36-44	40,26	1,85
52	Înălț. orbitei	5	32-34	33,10	0,80	8	27-35	32,0	2,34	13	27-35	32,43	1,98
54	A1-a1	5	23-30	26,70	2,56	8	21-26	23,63	1,83	13	21-30	24,80	2,61
55	N-ns	5	46-55	51,90	3,0	8	44-51	48,0	2,69	13	44-55	49,50	3,39
62	O1-st	1	50	50	-	6	38-46	42,0	2,98	7	38-50	43,21	4,06
63	Enm ₂ -enm ₂	2	38-40	39,50	1,0	6	39-40	39,70	3,97	8	38-40	39,60	3,60
65	Kdl-kdl	5	105-125	113,50	6,81	9	102-122	110,94	6,88	14	102-125	111,85	6,96
66	Go-go	8	86-103	96,0	6,18	10	82-99	92,90	5,16	18	82-103	94,27	5,85
68	Adinc. mand.	8	62-79	69,62	4,42	9	65-71	68,61	1,79	17	62-79	69,08	3,34
I n d i c i													
69 ₁	In. la niv. g. ment.	9	28-34	31,83	1,94	11	25-34	29,32	2,28	20	25-34	30,45	2,47
69 ₃	G. la niv. g. ment.	9	10-15	12,50	1,63	11	10-13	11,77	1,21	20	10-15	12,10	1,46
70	Înălț. ram. vertic.	8	53-65	57,75	3,49	9	50-68	56,50	4,92	17	50-68	57,08	4,35
71	Lărg. ram. vertic.	9	27-38	32,05	3,53	11	26-33	29,23	1,91	20	26-38	30,50	2,09
8/1	Indicele cefalic	4	76-82	79,0	2,17	7	74-86	81,35	4,51	11	74-86	80,50	4,0
17/1	I. baz. breg. lon.	2	72-76	74,50	2,0	5	69-80	75,30	3,65	7	69-80	75,07	3,28
20/1	I. porio-br.-l.	4	63	63,0	-	6	60-67	65,0	2,57	10	60-67	64,40	2,11
17/8	I. baz. br. long.	2	93-95	94,50	1,0	5	89-107	94,50	6,60	7	89-107	94,50	5,60
20/8	I. porio-br.-tr.	5	72-83	79,10	3,82	6	76-89	80,33	4,26	11	72-89	79,77	4,11
9/10	I. frontal tr.	6	81-86	83,50	1,91	9	76-85	80,84	3,30	15	76-85	81,90	3,11
9/8	I. frontal par.	4	64-76	69,50	4,58	5	63-68	66,68	1,85	9	63-76	68,05	3,59
12/8	I. occipit. tr.	5	72-84	79,30	4,11	6	75-86	79,83	3,77	11	72-86	79,59	3,94
47/45	I. facial total	4	80-91	87,50	4,30	4	86-91	90,0	2,06	8	80-91	88,75	3,59
48/45	I. facial sup.	4	48-57	53,0	3,35	7	50-59	54,64	2,99	11	48-59	54,04	3,22
52/51	I. orbitar	5	75-88	81,10	5,08	8	69-87	79,87	5,33	13	69-88	80,34	5,27
54/55	I. nazal	5	43-60	51,70	6,33	8	42-59	49,0	4,71	13	42-60	50,04	5,57
63/62	I. palatal	1	80	80,0	-	6	90-108	99,16	6,60	7	80-108	96,50	8,94
45/8	I. jugo-parietal	4	84-102	92,25	6,57	5	80-88	81,10	2,65	9	80-102	88,27	5,98
66/65	I. m. andib. trans.	5	78-87	84,30	3,65	9	78-88	83,28	2,74	14	78-88	83,64	3,13
69 ₃ /69 ₁	I. de rob. man.	8	31-48	37,88	5,54	11	32-48	39,50	5,47	19	31-48	38,82	5,50
70/71	I. ram. vert.	8	43-66	54,37	3,96	9	42-57	52,28	4,46	17	42-66	53,26	5,81

Craniul neural. Diametrele orizontale ale neurocraniului oferă medii masculine mijlocii, atât pentru dimensiunea longitudinală (179,5 mm) cât și pentru cea transversală (141,7 mm), raportul lor dând un indice cranian de tip mezocran accentuat (79,0). La femei, media diametrului longitudinal este mijlocie (172,08 mm) dar cea a diametrului transversal se situează la limita inferioară a categoriei largi (140,07); din această cauză și media indicelui cranian depășește cu puțin limita categoriei mezocrane, ea plasându-se către partea inferioară a categoriei brahocrane (81,35).

Variabilitatea indicelui cranian, așa după cum această se vede din tabelul de mai jos, este mică la bărbați, unde categoria mezocrană deține numărul cel mai mare de cazuri, singura categorie reprezentată fiind cea brahocrană. La femei, variabilitatea acestui indice este puțin mai amplă, patru categorii având reprezentanți, trei dintre ele cu același număr de subiecți și doar una singură, cea doliocrană, cu un singur caz.

Mediile înălțimii porio-bregmatice la ambele sexe sînt aproximativ egale (112 mm), ele aparținînd însă dimorfismului sexual la două categorii diferite. Astfel, media masculină aparține categoriei scurtă (la limita ei superioară), în timp ce media feminină aparține categoriei înalte (și aici la limita inferioară a acesteia.)

Indicele porio-bregmatic longitudinal la ambele sexe este de tip hipsicran, media masculină situându-se la limita inferioară a categoriei (63,0) iar cea feminină în centrul categoriei (65,0). Indicele porio-bregmatic transversal se comportă diferit prin mediile sale la cele două sexe, astfel media la bărbați aparține limitei superioare a categoriei tapeinocrane (79,10), în timp ce la femei depășește cu puțin această limită, plasându-se în categoria metriocrană (80,33).

TABELUL VI
Repartiția pe categorii a indicelui cranian

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Ultradolicocrană (x-64,9)	—	—	—	—
Hiperdolicocrană (65-69,9)	—	—	—	—
Dolicocrană (70-74,9)	—	—	1	14,29
Mezocrană (75-79,9)	3	75,00	2	28,57
Brahicrană (80-84,9)	1	25,00	2	28,57
Hiperbrahicrană (85-89,9)	—	—	2	28,57
Ultrabrahicrană (90-x)	—	—	—	—

Repartiția pe categorii a acestor indici, ne arată că indicele porio-bregmatic longitudinal este în totalitate hipsicran la bărbați și ceva mai variabil la femei, unde și categoria octocrană are reprezentanți; la indicele porio-bregmatic transversal repartiția bărbaților se face între două categorii, cea metriocrană și cea tapeinocrană, cu un ușor avantaj pentru prima categorie; la femei sînt reprezentate toate categoriile, procentul maxim aparținînd însă categoriei tapeinocrane.

TABELUL VII
Repartiția pe categorii a indicilor porio-bregmatici

Categorie	a) longitudinal				Categorie	b) transversal			
	Bărbați		Femei			Bărbați		Femei	
	N	%	N	%		N	%	N	%
Camecraană (x-57,9)	—	—	—	—	Tapeinocrană (x-79,9)	2	40,0	4	66,6
Ortocrană (58-62,9)	—	—	2	33,33	Metriocrană (80-85,9)	3	60,0	1	16,67
Hipsicrană (63-x)	4	100,0	4	66,67	Acrocraană (86-x)	—	—	1	16,67

Diametrul minim al frunții este mijlociu la ambele sexe (98,66 mm bărbați și 93,28 mm la femei), dînd un indice fronto-parietal mediu de tip eurimetop la bărbați (69,50) și metriometop la femei (66,90), indicînd în acest fel o frunte mai îngustă la acestea din urmă, în comparație cu primii. Repartiția pe categorii a acestui indice reflectă situația de mai sus, bărbații fiind concentrați mai mult în categoria eurimetopă și mai puțin în celelalte categorii, iar majoritatea femeilor în categoria metriometopă și doar un caz în categoria stenometopă.

TABELUL VIII
Repartiția pe categorii a indicelui fronto-parietal

Categorie	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Stenometopă (x-65,9)	1	25,0	1	20,0
Metriometopă (66-68,9)	1	25,0	4	40,0
Eurimetopă (69-x)	2	50,0	—	—

Lărgirea frontală maximă este, prin media sa, mijlocie la cele două grupe (117,83 mm la bărbați și 115,62 mm la femei), iar indicele frontal transversal, care definește forma frunții după aspectul creștelor temporale, ne arată prin mediile sale că aceasta era ovală atât la bărbați (85,50) cât și la femei (80,84). Repartiția pe categorii a acestui indice confirmă situația de mai sus, bărbații concentrându-se în mod absolut în categoria cu crește intermediare, femeile având procente maxime în aceeași categorie, dar și categoria cu forme sferice fiind bine reprezentată.

TABELUL IX

Repartiția pe categorii a indicelui frontal transversal

Categoria	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Crește divergente ($x-79,9$)	—	—	4	44,44
Crește intermediare (80–99,9)	6	100,0	5	55,55
Crește paralele (100– x)	—	—	—	—

Lărgimea occipitalului la eșantionul masculin prezintă o medie ce aparține limitei superioare a categoriei mijlocii (111,21 mm), dar indicele parieto-occipital aparține categoriei largi (79,30), dar la limita inferioară a acesteia. La eșantionul feminin, media acestei dimensiuni se situează în categoria largă (111,5 mm) ca și media indicelui parieto-occipital (79,83), repartiția pe categorii a acestuia fiind redată în tabelul de mai jos.

TABELUL X

Repartiția pe categorii a indicelui parieto-occipital

Categoria	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Occipital îngust ($x-71,9$)	—	—	—	—
Occipital mijlociu (72–78,9)	3	60,0	2	33,33
Occipital larg (79–85,9)	2	40,0	3	50,0
Occipital foarte larg (86– x)	—	—	1	16,67

Forma neurocraniului în norma verticală este în marea majoritate a cazurilor ovoidă, urmată de forma pentagonoidă, care împreună cu cea sferoidă, este încă bine reprezentată, în special la femei. Forma romboidă se întâlnește doar într-un singur caz. Forma cea mai frecventă a neurocraniului în norma occipitală, este cea de „casă” și mai puțin de „bombă”, forma de „cort” întâlnindu-se doar în două cazuri. Relieful neurocraniului este în general slab dezvoltat la această populație, în special la femei, doar reliefurile mastoidian și supramastoidian fiind mai dezvoltate, primul având chiar o dezvoltare puternică la bărbați.

Examinarea craniilor seriei de la Trifești ne-a permis să punem în evidență câteva dispoziții mai rare, astfel sutura metopică la un singur craniu (de copil), sutura mendoza la 3 crani (2 masculine și 1 feminin), oase suplimentare vormiene pe sutura lamboidă în nouă cazuri (3 crani de bărbați și 6 de femei).

Craniul facial. Masivul facial oferă mediile lărgimii bizigomatice de tip îngust la ambele serii dar, în timp ce la bărbați ea este la limita superioară a categoriei (130,5 mm), la femei ea se plasează la limita inferioară a acestei categorii (118,36 mm), ținând cont bineînțeles de dimorfismul sexual dimensional.

Înălțimea totală a masivului facial este scurtă atât la bărbați (114,0 mm) cât și la femei (105,5 mm). Înălțimea superioară a feței aparține, prin valoarea sa medie, formelor scurte (67,70 mm) la bărbați și formelor mijlocii la femei (64,50 mm), dar la limita inferioară a categoriei. Dintre cei doi indici care exprimă raporturile dimensiunilor verticale a feței cu lărgimea bizigomatică, indicele facial total își plasează mediile în categoria mezoprosopă la bărbați (87,50) și în cea leptoprosopă la femei (90,0), aceeași situație observându-se și la repartiția cazurilor pe categorii (Tabelul XI). Al doilea indice, sau indicele facial superior, este mezen, prin mediile sale, la ambele sexe, dar și aici se poate constata aceeași tendință spre fețele înalte (leptene) la femei (54,64) și bărbați (53,0)

TABELUL XI
Repartiția pe categorii a indicilor faciali

a) Indicele facial total					b) Indicele facial superior				
Categoria	Bărbați		Femei		Categoria	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%		N	%	N	%
Hipereuriprosopă	—	—	—	—	Hipereurienă	—	—	—	—
Euriprosopă	1	2,50	—	—	Eurienă	1	2,50	—	—
Mezoprosopă	2	50,00	1	25,0	Mezenă	2	50,0	3	42,86
Leptoprosopă	1	25,0	3	75,0	Leptenă	1	25,0	4	57,14
Hiperleptoprosopă	—	—	—	—	Hiperleptenă	—	—	—	—

Lărgimea orbitei, medie, cu o variabilitate destul de amplă la populația studiată aici, se situează la ambele sexe la limita superioară a categoriei înguste (40,9 mm și 39,87 mm). Înălțimea orbitei nu este prea ridicată, mediile sale plasându-se la limita superioară a categoriei scurte la ambele grupe (33,1 mm și 32,0 mm). Indicele orbital este și el unitar la întreaga populație, cu o medie mezoconică de 81,10 bărbați și 79,87 femei, dar la repartiția sa pe categorii se constată o ușoară tendință a bărbaților spre orbite hipsiconci (Tabelul XII).

TABELUL XII
Repartiția pe categorii a indicelui orbital

Categoria	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Cameconică (x-75,9)	1	20,0	1	12,50
Mezoconică (76-84,9)	2	40,0	6	75,00
Hipsiconică (85-x)	2	40,0	1	12,50

Lărgimea nasului este largă la bărbați (26,7 mm) și mijlocie la femei (23,63 mm), iar înălțimea sa de tip mijlociu la ambele sexe (51,9 mm și 48,0 mm). Raportul dintre aceste dimensiuni, exprimat prin indicele nazal, este influențat de prima dimensiune, în sensul că bărbații prezintă media camerină (51,70), adică un nas ceva mai scurt și larg, iar femeile o medie mezorină (49,0), adică un nas mai bine armonizat.

TABELUL XIII
Repartiția pe categorii a indicelui nazal

Categoria	Bărbați		Femei	
	N	%	N	%
Leptorină (x-46,9)	1	20,0	3	37,50
Mezorină (47-50,9)	2	40,0	3	37,50
Camerină (51-57,9)	1	20,0	1	12,50
Hipercamerină (58-x)	1	20,0	1	12,50

Lungimea bolții palatine se înscrie în categoria mare la bărbați (50,0 mm) și mică la femei (40,3 mm), iar lărgimea sa în categoria mijlocie la ambele loturi (39,5 mm și 39,7 mm). Indicele palatal aparține la bărbați categoriei mezostafiline (80,0) și la femei categoriei brahistafiline (99,16).

Mandibula oferă o profunzime (distanța dintre proiecția pogonionului până la linia ce unește cele două gonioane) mică atât la bărbați (69,62 mm) cât și la femei (68,61 mm). Lărgimea sa (diametrul

bigoniac) este îngustă la bărbați (96,0 mm) și mijlocie la femei (92,9 mm). Indicele mandibular mediu se integrează în categoria mijlocie (84,30 și 83,28) la cele două eșantioane. Înălțimea corpului mandibular la nivelul găurii mentoniere prezintă medii ridicate (31,83 mm și 30,5 mm), însă grosimea osului la același nivel este mijlocie (12,5 mm și 11,77 mm), pentru că și indicele de robusticitate al osului nu este decât de tip mijlociu (37,78 și 39,50).

Vom completa analiza craniului facial cu câteva caractere morfologice de ordin descriptiv. Examinarea malarelor ne-a permis să constatăm că ele au o poziție ori în plan parasagital (intermediar), ori în plan temporal, orientarea frontalizată lipsind la această serie. Fosa canină oferă o dezvoltare slabă sau cel mult mijlocie. Forma aperturii piriforme este în marea majoritate a cazurilor de tip antropin, formele cu șanț și fosă prenazală fiind remarcată doar la bărbați în câte un caz. Spina nazală este în general slabă sau mijlocie și mai rar proeminentă. Bolta palatină prezintă cel mai des o formă paraboloidă la ambele serii, urmată de forma upsiloidă la bărbați, forma elipsoidă fiind semnalată numai la femei. Adâncimea ei este mijlocie și mai rar pronunțată. Mandibula este mai robustă la bărbați și mai gracilă la femei, cu un menton de regulă proeminent și de formă piramidală. Gonioanele au o dezvoltare mai marcată la lotul masculin decât la cel feminin.

Scheletul postcranian. În ansamblul său, scheletul postcranian prezintă un grad de gracilitate ridicat, chiar și la bărbați, unde impresiile musculare sînt totuși bine marcate. Humerusul are de obicei impresiile mușchilor deltoid și marele pectoral destul de pronunțate în majoritatea cazurilor, mai mult de jumătate din numărul lor avînd perforarea olecranului.

Femurul prezintă un grad de aplatizare în regiunea superioară a diafizei (exprimat prin indicele de platimerie) avansat, în special la grupul feminin, unde 47,06% din femure sînt hiperplatimere. Indicele de pilastrie ne arată că 92,86% din femurele masculine aveau această formațiune (cu o medie a indicelui de 110,85), în timp ce la femurele feminine întîlnim doar 52,94% din cazuri (cu o medie de 100,0). Majoritatea femurelor acestei populații are un relief subtrohanterian dezvoltat, exprimat cel mai frecvent printr-o creastă osoasă (93,21% la bărbați și 76,92% la femei) și o fosă subtrohanteriană (46,15% bărbați și 53,85% femei), trohanterul 3 fiind întîlnit la un singur schelet masculin. Aceste particularități ale femurului constatate la populația de la Trifești pot fi considerate drept formațiuni morfofuncționale de compensare determinate de o anumită dezvoltare a musculaturii (în special la bărbați), care se inseră în zonele respective, în raport cu funcționarea intensă a acesteia (mersul îndelungat pe jos, alergări, transport de poveri în spate etc).

Tibia este cel mai frecvent euricnemă (78,57% din cazuri la bărbați și 73,33 la sută la femei) sau mezonemă, formele platicneme lipsind. Fațeta „orientală” de articulație pentru astragal este prezentă la 78,57% din bărbați și 66,67% din femei.

Statura. Acest parametru a fost calculat după lungimea oaselor membrilor, utilizîndu-se în acest scop trei metode propuse de Manouvrier, Trotter-Gleser, precum și de E. Breitinger (pentru bărbați) și H. Bach (pentru femei), pentru a putea compara rezultatele noastre cu acele ale altor specialiști, calculînd apoi pentru fiecare schelet o medie a celor trei metode, pe care am considerat-o drept valoarea reală a staturii.

TABELUL XIV

Parametrii statistici ai staturii calculați prin trei metode

Metoda	B ă r b a ți				F e m e i			
	N	Min-Max	M	0	N	Min-Max	M	0
Manouvrier	13	150—176	161,3	6,98	17	149—164	155,9	3,45
Trotter-Gleser	13	156—181	166,9	6,49	17	152—166	159,0	3,58
Breitinger-Bach	13	157—164	165,8	4,93	17	153—164	159,1	2,30
Media	13	154—177	164,3	5,92	17	153—164	157,4	2,93

Tabelul de mai sus ne permite să apreciem (pe scara dimorfică a lui R. Martin) că statura medie a eșantionului masculin se înscrie la limita inferioară a staturilor mijlocii, în timp ce media feminină în cadrul categoriei supramijlocii. Acest fapt se poate constata și din repartitia procentuală pe categorii a staturilor.

TABELUL XV

Repartiția pe categorii a staturii medii la populația de la Trifești

Categororia	Bărbați		Femei		Categororia
	N	%	N	%	
Foarte mică (x-150)	—	—	—	—	Foarte mică (x-140)
Mică (151-160)	4	30,76	—	—	Mică (141-149)
Submijlocie (161-164)	1	7,69	2	11,76	Submijlocie (150-153)
Mijlocie (165-167)	5	38,46	5	29,41	Mijlocie (154-156)
Supramijlocie (168-170)	2	15,38	6	35,29	Supramijlocie (157-159)
Mare (171-180)	1	7,69	4	23,52	Mare (160-170)
Foarte mare (180-x)	—	—	—	—	Foarte mare (171-x)

Osteopatii și odontopatii. Din osteopatii cea mai frecventă este spondiloza, caracterizată prin prezența unor exofite pe corpurile vertebrale, indicând instalarea în zona coloanei vertebrale a unor aspecte reumatismale; ele au fost întâlnite la scheletele nr. 12, 53, 8, 45 și 51, unde zona cea mai afectată era cea lombară. De asemenea, la scheletul masculin nr. 6 a fost identificată o excrescență osoasă în treimea inferioară a diafizei humerusului stîng, sub forma unui cioc îndreptat cu vârful în jos (6 mm lățime și 5 mm înălțime).

Din punct de vedere al odontopatiilor, vom remarca în primul loc faptul că la populația feudală de la Trifești procesul de cariere a dinților este foarte rar întâlnit la bărbați în comparație cu alte populații feudale și complet absent la femei; chiar și atunci când indivizii erau atinși de acest fenomen patologic se observă o singură carie sau cel mult două. De asemenea, am constatat că pierderile de dinți din timpul vieții erau destul de rare (4 indivizi), iar parodontoza a fost semnalată într-un singur caz, ca și granulomul dentar (scheletul nr. 44).

Concluzii

Din analiza caracterelor dimensionale, conformative și morfologice ale seriei studiate mai sus și din considerarea modului de grupare a datelor individuale rezultă că întreaga populație feudală de la Trifești se integrează în tipul europoid, negăsindu-se nici o influență a caracterelor mongoloide, fapt care indică o oarecare izolare a acestei populații în perioada marilor migrații asiatice întreprinse de pecenegi, uzi, cumani, tătari etc.

Pe de altă parte, constatăm la această populație existența unor forme amestecate ale tipului europoid, printre care cele mediterano-alpine, mediteranido-dinarice, alpino-dinarice ocupă un loc important.

Numărul redus de schelete și mai ales de cranii întregi nu ne permite prea multe informații de ordin tipologic asupra acestei serii, dar vom preciza că formele mediteranoide ușor brachicefalizate sînt cel mai bine reprezentate, la acestea adăugîndu-se cele protoeuropoide (în varianta sa atenuată și puternic gracilizată), alpinoide și dinaroide. În fine, remarcăm și prezența unor elemente esteuropoide, însă mult mai rare.

În legătură cu aceste date tipologice, trebuie să subliniem faptul că o structură polimorfă este caracteristică oricărei populații, cu atît mai mult unei populații de la începutul mileniului II al erei noastre. Totodată, trebuie să arătăm că prezența masivă a elementelor mediteranoide (combinat sau nu cu alte elemente) atestă pe plan antropologic prezența populației vechi, dat fiind că prezența acestei forme în regiunile noastre și în această perioadă o diferențiază de populațiile migratoare.

În fine, mai trebuie amintit faptul că structura antropologică a populației feudale de la Trifești, ce aparține secolelor XIII—XIV e. n. este, în linii mari, similară cu cea a populației actuale din aceeași localitate (studiată cu ocazia altor cercetări), putînd deci conchide că populația românească de aici era constituită încă din această perioadă și că influențele survenite ulterior, prin contactul acesteia cu alte populații, nu au avut darul să schimbe structura antropologică intimă a ei, ci doar să modifice raporturile dintre diversele tipuri antropologice.

BIBLIOGRAFIE

1. Alexeev V.P., Debetz G.F., *Kraniometria*, Moskva, Nauka, 1964.
2. Antoniu S., Obreja C., *Studiul antropologic al scheletelor medievale de la Hudun — Botoșani, din sec. XIII—XIV*, în *ArhMold.* X, 1985, p. 75—89.
3. Abdalla K., *Studiul antropologic asupra unor schelete din sec. XIV, descoperite la Zimnicea*, în *Probl. de Antrop.*, 4, 1959, p. 129—137.
4. Botezatu D., Ștefănescu Gh., *Studiul antropologic al scheletelor din cimitirele feudale de la Coconii (sec. XIV—XV) e.n.*, în *Stud. cerc. de Antrop.*, 7, 1970, p. 175—180.
5. Botezatu D., Ștefănescu Gh., *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale timpurii din Moldova din sec. XIII e.n.*, în *Stud. cercet. Antrop.*, 7, 1970, p. 13—18.
6. Botezatu D., Cantemir P., Miu G., *Necropola complexă de la Alba Iulia*. Studiu antropologic. (Inedit).
7. Eickstedt E.v., *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit*, Stuttgart, 1937—1943.
8. Martin R., *Lehrbuch der Anthropologie*, vol. II, Jena, 1928.
9. Maximilian C., *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogetia (sec. X—XIII)*, în *Probl. de Antrop.*, 4, 1959, p. 105—127.
10. Maximilian C., *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (sec. XIII—XIV)*, în *Probl. de Antrop.*, 4, 1959, p. 79—104.
11. Necrasov O., Botezatu D., *Étude anthropologique des squelettes de Doina, datant des XIII—XIVe siècles*, în *Ann. roum. d'Anthrop.*, 1, 1964, p. 29—37.
12. Necrasov O., Cristescu M., *Contribution à l'étude anthropologique de la population Moldave du XVIe siècle*, în *An. št. Univ. Iași*, 3, 1957, p. 84—104.
13. Olivier J., *Pratique anthropologique*, Paris, 1960.
14. Popovici I., *Cimitirul feudal de la Turnu-Severin*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 2, 1965, p. 69—77.
15. Popovici I., *Așezarea feudală de la Străulești-București, cimitirul I (sec. XIV—XV)*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 3, 1966, p. 17—26.
16. Popovici I., *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din secolul al XIV-lea de la Cuhea-Maramureș*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 5, 1968, p. 33—37.
17. Popovici I., *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea bisericii din Giulești-Maramureș*, în *Stud. Cercet. Antrop.*, 6, 1969, p. 37—44.

ANTHROPOLOGICAL OBSERVATIONS REGARDING THE HUMAN OSTEOLOGICAL MATERIAL OF TRIFEȘTI DATING FROM THE EARLY FEUDAL PERIOD (13th—14th CENTURIES A. D.)

SUMMARY

The authors analyse 87 inhumated human skeletons found during the excavations effected in 1959 and in 1980 in the feudal necropolis of Trifești, district of Iași. The structure of the studied population as far as sex and age are concerned, reveals an extremely high infantile mortality, calculated for one of the lowest life expectancy, in comparison with other populations living in the same period.

From an anthropological view-point, the feudal population is characterized by a brain pan with a well marked mesocran cranial index in the case of male subjects and even a brachycran one as far as female subjects are concerned, with vertical brain pan indices of a hipsicran and tapeinocran type, the eurimetop forehead and the broad and slightly convex occipital bone having an attenuated profile. The face is mezene with a mesocran orbitar index and a mezin nasal index. They are of middle height and the post cranial skeleton is rather delicate.

The typological structure, polymorphous enough, indicates a prevalence of the mediteranoid type that is met in combination with either protoeuropoid features (in the attenuated and more delicate variant) or dinaroid elements, ellipsoid or esteuropoid; a total absence of mongoloid features is evident at the same time. Comparing this typological picture with that of other populations living in the same period we are able to record both a lot of resemblances and some differences; among the latter: the more substantial presence of mediteranoid elements in the series studied here in comparison with other series, as well as the decrease of the nordoid element as to be mentioned in the first place.

Translated by MARIANA MACAREVICI